

Άγιος Γεώργιος Κουρνά

Τρίκλιτος καμαροσκεπής ναός με 2 ενισχυτικά τόξα (σφενδόνια) με προβόλους στο κεντρικό κλίτος και μεταγενέστερη προσθήκη τέταρτου κλίτους στα Ν αφιερωμένου στον Χριστό. Για μεγαλύτερη διευκόλυνση θα εξεταστεί κάθε κλίτος χωριστά.

Σωζόμενο εικονογραφικό πρόγραμμα¹

Κεντρικό κλίτος: Ιερό: Κόγχη: Τεταρτοσφαίριο: αρ.1: Παράσταση Δέησης. Στηθαίος Παντοκράτορας κρατεί ανοικτό Ευαγγέλιο με το αριστερό χέρι και με το δεξί ευλογεί. Εκατέρωθεν σε πολύ μικρότερη κλίμακα η Παναγία (σχεδόν ολότελα κατεστραμμένη) και ο Αγ. Ιωάννης Πρόδρομος. Η συνολική παράσταση έχει υποστεί σημαντικότερες φθορές και σώζεται κυρίως το κάτω μέρος.

Ημικύλινδρος: Ζώνη 1(άνω): αρ.2: (λειτουργικός κύκλος) Κοινωνία των Αποστόλων σε 2 φάσεις: Βόρεια: «*Λάβετε φάγετε...*». Ο Χριστός σε στάση $\frac{3}{4}$ πίσω από διάλιθα βημόθυρα δίδει τον *άρτον* στους Αποστόλους που πλησιάζουν υποκλινόμενοι. Πίσω από το Χριστό άγγελος κρατεί εξαπτέρυγο (**αρ.2α**). Νότια: «*Πίετε εξ αυτού πάντες...*». Ο Χριστός σε στάση $\frac{3}{4}$ πίσω από διάλιθα βημόθυρα δίδει τον *οίνον* στους Αποστόλους που πλησιάζουν υποκλινόμενοι. Πίσω από το Χριστό άγγελος κρατεί εξαπτέρυγο (**αρ.2β**).

Ζώνη 2 (κάτω): αρ.3: (λειτουργικός κύκλος) 6 Συλλειτουργούντες Ιεράρχες σε στάση $\frac{3}{4}$ εκατέρωθεν Μελιζόμενου. Το Βρέφος διακρίνεται στο κέντρο πάνω σε τράπεζα. Από Β προς Ν οι ιεράρχες είναι: (**αρ.3α**): Αγ. Νικόλαος, Αγ. Ιωάννης Ελεήμων, Αγ. Γρηγόριος, (**αρ.3β**): Αγ. Ιωάννης Χρυσόστομος, και 2 (**αρ. 3γ – 3δ**) αδιάγνωστοι.

Τόξο Αψίδας (θριαμβικό τόξο):Μέτωπο: Ζώνη 2: (χριστολογικός κύκλος) Ευαγγελισμός. Βορείως ο Γαβριήλ (**αρ.4α**) και Νοτίως η Μαρία (**αρ. 4β**).

Ποδαρικά: Βόρειο: αρ.5: Φυτικό διακοσμητικό μοτίβο. **Νότιο: αρ.6:** Μοτίβο με σηρικούς τροχούς και ρόδακες. Τα ίδια διακοσμητικά μοτίβα συναντώνται και στον Αγ. Νικόλαο Κυριακοσελίων.

Βόρειος τοίχος:Ζώνη 1(άνω): αρ.7: Αγ. Ιωακείμ. Ολόσωμος, μετωπικός, ευλογεί με το δεξί χέρι. **αρ.8:** Μετάλλιο με μορφή αγίας, στηθαίας, μετωπικής. Ίσως η Αγία Άννα (;). **αρ.9:** Σκηνή με Ευαγγελιστή αδιάγνωστο.

¹ Μ. Ανδριανάκης, «Νέα στοιχεία» Πεπρ. ΣΤ' Διεθ. Κρητ. Συν. σ. 21-24

αδιάγνωστη. Ζώνη 2 (κάτω): **αρ.10:** Μορφή

αδιάγνωστη. *Νότιος τοίχος: Ζώνη 1 (άνω):* **αρ.11:** Μορφή αδιάγνωστη. Ολόσωμη, μετωπική, κρατεί σταυρό. **αρ.12:** Μορφή Αγίας σε μετάλλιο. Μετωπική, στηθαία. **αρ.13:** Φυτικό κόσμημα σε ορθογώνιο παραλληλόγραμμο πλαίσιο. **αρ.14:** Παράσταση ευαγγελιστή αδιάγνωστου. Διακρίνεται μόνο ανοικτό βιβλίο πάνω σε αναλόγιο.

Ζώνη 2 (κάτω): **αρ.15:** αδιάγνωστη ολόσωμη μορφή.

Τόξο επικοινωνίας με Ν. κλίτος: Εσωράχιο: Ανατολική πλευρά: **αρ.16:** Αδιάγνωστη μορφή στηθαίου μετωπικού εκκλησιαστικού αγίου. *Δυτική πλευρά:* **αρ.17:** Αδιάγνωστη μορφή στηθαίου μετωπικού εκκλησιαστικού αγίου. *Πεσσοί: Δυτική όψη:* **αρ.18:** (λειτουργικός κύκλος) Άγιος Κύριλλος. *Ανατολική όψη:* Αδιάγνωστη μορφή ολόσωμου μετωπικού εκκλησιαστικού αγίου.

Καμάρα: Βόρεια: **αρ.19:** (χριστολογικός κύκλος) ίχνη από παράσταση της ψηλάφησης του Θωμά. **αρ.20:** (χριστολογικός κύκλος) ίχνη από την παράσταση *Χαίρετε. Νότια:* **αρ.21:** (χριστολογικός κύκλος) Η Γέννηση, κατεστραμμένη σε μεγάλο βαθμό. **αρ.22:** (χριστολογικός κύκλος) Υπαπαντή, κατεστραμμένη σε σημαντικό βαθμό.

Κεντρικό κλίτος. Κυρίως ναός: Καμάρα: Νότια: **αρ.23:** (χριστολογικός κύκλος) ίχνη παράστασης Βάπτισης. *Βόρεια:* **αρ.24:** (χριστολογικός κύκλος) ελάχιστα σπαράγματα, πιθανώς από παράσταση Μεταμόρφωσης.

Δυτικός τοίχος: Τύμπανο: **αρ.25:** (χριστολογικός κύκλος) Σταύρωση. Κατεστραμμένη σε μεγάλο βαθμό.

Βόρειο κλίτος: Ιερό: Κόγχη: Τεταρτοσφαίριο: **αρ.26:** (αγιολογικός κύκλος) Αγ. Γεώργιος δεόμενος. *Ημικύλινδρος:* **αρ.27:** Δυο Ιεράρχες σε στάση $\frac{3}{4}$ ολόσωμοι αντωποί.

Τόξο αψίδας: Μέτωπο: **αρ.28:** Φιλοξενία Αβραάμ. Διακρίνονται 2 άγγελοι και το τραπέζι. Κατεστραμμένη σε μεγάλο βαθμό. *Ποδαρικά: Βόρειο:* **αρ.29:** διακοσμητική ταινία. *Νότιο:* **αρ.30:** διακοσμητική ταινία.

Βόρειος τοίχος: Ζώνη 1 (άνω): **αρ.31:** Αδιάγνωστη παράσταση, κατεστραμμένη σε μέγιστο βαθμό. διακρίνεται μόνο το μάτιο μιας μορφής. *Ζώνη 2 (κάτω):* **αρ.32:** Ολόσωμη μορφή αγίου διακόνου. Διακρίνεται μόνο το κάτω μέρος της μορφής με σημαντικές φθορές. **αρ.33:** Ολόσωμη μορφή αγίου ιεράρχη. Διακρίνεται μόνο το κάτω μέρος της μορφής με σημαντικές φθορές. **αρ.34:** ίχνη παράστασης αδιευκρίνιστης. Διακρίνεται μόνο ένας πεσίσκος στην κορυφή του οποίου μοιάζει να έχει είδος υφάσματος (;). **αρ.35 α - β:** 2 ολόσωμοι μετωπικοί εκκλησιαστικοί άγιοι αδιάγνωστοι. **αρ.36:** διακοσμητική ταινία.

Νότιος τοίχος: Ζώνη 1 (άνω): αρ.37: ίχνη μορφής ολόσωμης. Πιθανώς τμήμα ευρύτερης παράστασης. *Ζώνη 2 (κάτω): αρ.38:*(λειτουργικός κύκλος) Ίχνος αγίου διακόνου πιθανότατα. Διακρίνεται μόνο το χέρι που κρατεί θυμιατό.

Βόρειο κλίτος: Κυρίως ναός: Βόρειος τοίχος: Ζώνη 1 (άνω): Λίγα διάσπαρτα ίχνη διακρίνονται χωρίς να διακρίνεται κάποια παράσταση. *Ζώνη 2 (κάτω): αρ.39:* (αγιολογικός κύκλος) Μορφή ολόσωμη μετωπική που κρατεί ειλητάριο. Κατεστραμμένη στο μεγαλύτερο τμήμα της. **αρ.40 α,β,γ,δ:** Παράσταση όπου διακρίνονται 4 μορφές. Μόνο η μία φαίνεται σε καλύτερη κατάσταση. Όλες οι μορφές ίστανται σε στάση $\frac{3}{4}$, ενώ η μια εξ αυτών κρατεί διάλιθο κιβώτιο.

Δυτικός τοίχος: αρ.41: Αρχάγγελος Μιχαήλ. Έχει καταστραφεί σε σημαντικό βαθμό. *Τύμπανο: αρ.42:* Παράσταση Πεντηκοστής. Οι Απόστολοι κάθονται ημικυκλικά ενώ στη μέση διακρίνονται 2 μορφές, μάλλον στρατιωτών.

Νότιο κλίτος: Ιερό: Κόγχη: Τεταρτοσφαίριο: αρ.43: Άγ. Θεοδόσιος ο Κοινοβιάρχης σε στάση Δέησης. *Ημικύλινδρος: αρ.44:* Μορφή ολόσωμου ιεράρχη σε στάση $\frac{3}{4}$. Διακρίνεται μόνο το κάτω τμήμα της παράστασης. **αρ.45:** (λειτουργικός κύκλος) Άγ. Πέτρος Πατριάρχης Αλεξανδρείας. Ολόσωμος, στραμμένος προς το κέντρο σε στάση $\frac{3}{4}$. *Τόξο Αψίδας: Μέτωπο: αρ.46:* (χριστολογικός κύκλος) Ο εν Κανά Γάμος². Η παράσταση σώζεται σε μικρό ποσοστό. *Ποδαρικά: Βόρειο: αρ.47:* Διακοσμητική ταινία. *Νότιο: αρ.48:* Διακοσμητική ταινία. *Βόρειος τοίχος: Ζώνη 1 (άνω): αρ.49:* Ολόσωμη μετωπική μορφή αγίου, αδιάγνωστη λόγω φθοράς. **αρ.50:** Μορφή αγίου σε μετάλλιο, στηθαίου, μετωπικού, αδιάγνωστου λόγω φθοράς. **αρ.51:** Μορφή αγίου σε μετάλλιο, στηθαίου, μετωπικού, αδιάγνωστου λόγω φθοράς. **αρ.52:** Μορφή αδιάγνωστη. *Ζώνη 2 (κάτω): αρ.53:* Αδιάγνωστη μορφή ολόσωμου μετωπικού αγίου διακόνου. Κρατεί διάλιθο κιβώτιο.

Νότιος τοίχος: Ζώνη 1 (άνω): αρ.54 α,β: 2 μορφές αγίων, πιθανώς τμήμα ευρύτερης παράστασης, αδιάγνωστης λόγω φθοράς. *Ζώνη 2 (μέση): αρ.55:* Διακοσμητικό μοτίβο. *Ζώνη 3 (κάτω): αρ.56:* (λειτουργικός κύκλος) Μορφή ολόσωμου μετωπικού αγίου διακόνου. Κρατεί διάλιθο κιβώτιο. Ίσως ο Άγ. Εύπλος (;). **αρ.57:** (λειτουργικός κύκλος) Αδιάγνωστη μορφή ολόσωμου μετωπικού Ιεράρχη. Κρατεί Ευαγγέλιο. **αρ.58:** Διακοσμητική ταινία. *Τόξο επικοινωνίας με κλίτος Χριστού: Εσωράχιο: Ανατολικό: αρ.59:* Μορφή ιεράρχη στηθαίου μετωπικού. *Δυτικό: αρ.60:* Μορφή ιεράρχη στηθαίου μετωπικού. *Πεσσοί: Ανατολική όψη: αρ.61:* Άγ. Γερμανός. Ολόσωμος μετωπικός. *Δυτική όψη: αρ.62:* Δυσδιάκριτη μορφή ολόσωμου μετωπικού αγίου.

² Μ. Ανδριανάκης, «Νέα στοιχεία» Πεπρ. ΣΤ' Διεθ. Κρητ. Συν. σ. 21-24

Κυρίως ναός: Καμάρα: Νότιο τμήμα: αρ.63: Ο Άγιος Ευγένιος. Διακρίνεται η επιγραφή και μικρό τμήμα της μορφής. *αρ.64:* Ολόσωμη μορφή νέου αγένειου αγίου. Δε σώζεται το όνομά του. *αρ.65:* Ολόσωμη μορφή νέου αγένειου αγίου. Το κάτω τμήμα της μορφής έχει καταστραφεί από το άνοιγμα επικοινωνίας με το μεταγενέστερο κλίτος του Χριστού. *αρ.66:* Κεφαλή γενειοφόρου αγίου. Δε διακρίνεται επιγραφή. *αρ.67:* ελάχιστα ίχνη. Διακρίνεται αρχιτεκτονικό βάθος στο δυτικότερο άκρο της καμάρας. *Δυτικός τοίχος: αρ.68:* Παράσταση Κωνσταντίνου και Ελένης, φθαρμένη σε σημαντικό βαθμό.

Κλίτος Χριστού: Ιερό: Κόγχη: Τεταρτοσφαίριο: αρ.69: Δέηση. Διακρίνεται στο κέντρο ο Χριστός στηθαίος μετωπικός να κρατά ανοικτό Ευαγγέλιο. Στα δεξιά της παράστασης διακρίνεται σε πολύ μικρότερη κλίμακα ο Άγ. Ιωάννης ο Πρόδρομος μόνο ως προς το κατώτατο τμήμα της παράστασης. η όλη σύνθεση έχει σχεδόν καταστραφεί και διακρίνεται ένα μικρό τμήμα της. *Ημικύλινδρος: αρ.70:* (λειτουργικός κύκλος) κατεστραμμένη μορφή συλλειτουργού ιεράρχη. Διακρίνεται ελάχιστα. *αρ.71:* (λειτουργικός κύκλος) Αδιάγνωστη μορφή ιεράρχη στραμμένη σε στάση $\frac{3}{4}$. Το κεφάλι έχει καταστραφεί. *αρ.72:* (λειτουργικός κύκλος) Άγιος Βασίλειος. Στραμμένος στο κέντρο σε στάση $\frac{3}{4}$. Κρατεί ανοικτό ειλητάριο. *Τόξο αψίδας: Μέτωπο: Ζώνη 2 (νότιο τμήμα): αρ.73:* Παναγία από παράσταση Ευαγγελισμού. Διακρίνεται ελάχιστα. *Ποδαρικά: βόρειο: αρ.74:* (λειτουργικός κύκλος) Άγ. Στέφανος. Ολόσωμος, μετωπικός με ένδυμα διακόνου. Κρατεί θυμιατό με το δεξί χέρι. *Νότιο: αρ.75:* Κατεστραμμένη μορφή. Διακρίνονται ελάχιστα ίχνη.

Βόρειος τοίχος: Ζώνη 1 (άνω): αρ.76: Μετάλλιο με μορφή αγίου στηθαίου μετωπικού. Αδιάγνωστος λόγω φθοράς. *αρ.77:* Μετάλλιο με μορφή αγίου στηθαίου μετωπικού. Αδιάγνωστος λόγω φθοράς. *Ζώνη 2 (κάτω): αρ.78:* Διακοσμητική ταινία. *αρ.79:* Αδιάγνωστη μορφή αγίου ιεράρχη, κρατεί κλειστό Ευαγγέλιο.

Κυρίως ναός: Βόρειος τοίχος: Ζώνη 1 (άνω): αρ.80: ελάχιστα σπαράγματα από μη αναγνωρίσιμη παράσταση. *αρ.81:* (χριστολογικός κύκλος) Ίχνη επιταφίου θρήνου.

Δυτικός τοίχος: Βόρεια παραστάδα θύρας εξόδου: αρ.82: Ελάχιστα ίχνη μορφής αδιάγνωστης. *Τύμπανο: αρ.83:* (χριστολογικός κύκλος) Σταύρωση. Σώζεται μόνο το δεξιό τμήμα της παράστασης.

Χρονολόγηση

Οι τοιχογραφίες του ναού χρονολογούνται στις πρώτες δεκαετίες του 13^{ου} αιώνα³. Τόσο η τεχνοτροπία, όσο και το εικονογραφικό

³ Μ. Ανδριανάκης, «Νέα στοιχεία» Περρ. ΣΤ' Διεθ. Κρητ. Συν. σ. 21

πρόγραμμα παρουσιάζουν ομοιότητες με αυτό του ναού του Αγ. Νικολάου Κυριακοσελίων. Ιδιαίτερα η παράσταση της κοινωνίας των Αποστόλων, αλλά και τα διακοσμητικά μοτίβα χαρακτηρίζονται από την μεγάλη του ομοιότητα με αυτά του ναού των Κυριακοσελίων, χρονολογημένα περίπου το 1230-36⁴.

Παρατηρήσεις

Εξωτερικό: Στην Δ. όψη υπάρχουν δύο θύρες εισόδου με οξυκόρυφο ανακουφιστικό τόξο, επισκευασμένες σε μεταγενέστερη επέμβαση (εικ.1). Το υπέρθυρο φέρει και επιγραφή με τη χρονολογία της ανακαίνισης 11/7/1887. Ανάμεσα στον αρχικό ναό και στην μεταγενέστερη προσθήκη υψώνεται διώροφο τρίλοβο κωδωνοστάσιο (εικ.2) με αετωματικές απολήξεις, διακοσμημένο με διακοσμητικά ανάγλυφα. Στο Β άκρο της πρόσοψης υπάρχει αντηρίδα κτισμένη με γωνιόλιθους. Στην Β όψη του ναού διακρίνεται το ίχνος θύρας κτισμένης. Διαμορφώνονταν με οξυκόρυφο ανακουφιστικό τόξο το οποίο επίσης διακρίνεται (εικ.3). Μεταγενέστερο τετράγωνο παράθυρο έχει επίσης κατασκευαστεί στο μέσον περίπου του τοίχου. Στα ανατολικά του τοίχου διακρίνονται επίσης ίχνη από παλαιότερο κτισμένο πλέον άνοιγμα.

Εσωτερικό: Ο ναός κτίστηκε αρχικά στον τύπο της ξυλόστεγης βασιλικής καθώς επίσης και η μεταγενέστερη προσθήκη. Κατά τον 16^ο – 17^ο αιώνα η ξύλινη στέγη αντικαταστάθηκε από καμάρες με αποτέλεσμα να καταστραφεί τμήμα του τοιχογραφικού διακόσμου⁵. Ίχνη της παλαιότερης ξύλινης στέγης διακρίνονται ακόμη μέσα στο ναό αλλά και έξω. Τα ανοίγματα επικοινωνίας μεταξύ των κλιτών έλαβαν την σημερινή τους μορφή κατά την αναστήλωση του 1887, ακολουθώντας τους τύπους της εποχής⁶. Στον Ν και Β τοίχο του ναού, κατά την ίδια περίοδο ανοίχθηκαν και μεγάλα τετράγωνα παράθυρα.

Παρατηρήσεις: Από τις σωζόμενες παραστάσεις διακρίνεται μια σημαντική τεχνοτροπική ομοιότητα με τις τοιχογραφίες του ναού του Αγ. Νικολάου στα Κυριακοσέλια. Ιδιαίτερα η παράσταση της *Κοινωνίας των Αποστόλων* παρουσιάζει σημαντικότερη ομοιότητα⁷.

⁴ Borboudakis, *Byzantinisches Kreta*, σ.245-249

⁵ Μ. Ανδριανάκης, «Νέα στοιχεία» *Πεπρ. ΣΤ' Διεθ. Κρητ. Συν.* σ. 21

⁶ Μ. Ανδριανάκης, «Νέα στοιχεία» *Πεπρ. ΣΤ' Διεθ. Κρητ. Συν.* σ. 21

⁷ Borboudakis, *Byzantinisches Kreta*, σ.245-249

Φάσεις

Η πρώτη φάση του ναού ανάγεται όταν κτίστηκαν τα 3 πρώτα κλίτη κατά τον 12^ο – 13^ο αιώνα.

Η δεύτερη φάση όταν προστέθηκε και το 4^ο κλίτος του Χριστού.

Ως τρίτη φάση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η εποχή κατά την οποία ο ναός σκεπάστηκε με καμάρες, τον 16^ο – 17^ο αιώνα.

Τέταρτη φάση θα μπορούσε να θεωρηθεί, όταν έγιναν οι επισκευές και ανακαίνιση του ναού, οπότε και ανοίχθηκαν τα 2 παράθυρα στον Β και Ν τοίχο, το 1887.